

Beata Bięnkowska ✦ Piotr Kruszyński
Cezary Kulesza ✦ Piotr Piszczek

WYKŁAD PRAWA KARNEGO PROCESOWEGO

Redakcja naukowa:
prof. dr hab. Piotr Kruszyński

**Wydanie trzecie
poprawione i uzupełnione**

Temida 2

Białystok 2004

Poszczególne rozdziały napisali:

Beata Bieńkowska – II; III; IV pkt 1

Piotr Kruszyński – I; XIII; XIV; XXIV pkt 2 i 3

Cezary Kulesza – IV pkt 2; V–XII; XV–XVIII; XXIV pkt 1

Piotr Piszczek – XIX–XXIII; XXV

Dominika Stępińska–Duch – adjustacja i korekta naukowa

© Copyright by Temida 2
Białystok 2004

ISBN 83-89620-03-0

Żadna część tej pracy nie może być powielana i rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie i w jakikolwiek sposób (elektroniczny, mechaniczny), włącznie z fotokopiowaniem – bez pisemnej zgody wydawcy.

ISBN 83-89620-03-0

Układ typograficzny,
opracowanie graficzne okładki
Jerzy Banasiuk

Redaktor techniczny
Jerzy Banasiuk

Korekta: Marian Suchożebrski

Wydawca: **Temida 2**

Przy współpracy i wsparciu finansowym Wydziału Prawa
Uniwersytetu w Białymstoku

Druk i oprawa:
Orthdruk, Sp. z o.o., Białystok, tel. (085) 742 25 17

DOWODY

1. Pojęcie i rodzaje dowodów

Kodeks postępowania karnego wielokrotnie używa pojęcia dowód, jednakże nie zawiera jego definicji. Wskazówki nie dostarczają tu także ogólne reguły języka polskiego ze względu na wieloznaczność tego terminu.

W doktrynie procesu karnego można spotkać się przynajmniej z następującymi sposobami rozumienia tego pojęcia:¹

- jako **przebieg rozumowania** prowadzący do przeświadczenia o określonym stanie rzeczy, czyli **proces myślowy**;
- jako ostateczny **wynik procesu myślowego**, mającego na celu uzyskanie pewnego sądu („sąd podsumowujący”);
- jako samo **postępowanie dowodowe** (w sensie „przeprowadza się dowód”), które obejmować może zarówno czynności zmierzające do poznania określonej rzeczywistości, jak i ocenę uzyskanego materiału i wnioskowanie na jego podstawie;
- jako **środek dowodowy** rozumiany jako tzw. podstawa dowodu, czyli to, co stanowi informację, na podstawie której organ procesowy może wyrobić sobie pogląd o jakimś stanie rzeczy (np. zeznania świadka, treść dokumentu);
- jako **źródło dowodowe**, czyli źródło informacji stanowiącej środek dowodowy. Takiej informacji może dostarczyć osoba lub rzecz.

Dla potrzeb tego wykładu praktyczny walor posiada pojęcie dowodu w znaczeniu najczęściej występującym w praktyce, czyli **środ-**

1 S. Śliwiński: op. cit., s. 574–577.

ka dowodowego. W ten sposób nie odbiegamy od utartych przyzwyczajęń językowych.

Przyjęcie powyższego założenia pozwala na ukazanie funkcjonalnej więzi pomiędzy podziałem źródeł dowodów i środków dowodowych na osobowe i rzeczowe.

Osobowe źródła dowodowe:

Osobowe środki dowodowe:

oskarżony wyjaśnienia;

świadek zeznania;

biegły opinia.

Rzeczowe źródła dowodowe:

Rzeczowe środki dowodowe:

dokument właściwości dokumentu;

dowód rzeczowy właściwości dowodu rzeczowego.

Należy podkreślić, że podział dowodów na osobowe i rzeczowe ma istotne znaczenie praktyczne; znajduje bowiem swoje odbicie w ustawie. Jednakże, chociażby tytułem przykładu, można tu wymienić również inne podziały spotykane w literaturze przedmiotu.

Obowiązywanie w polskim procesie karnym zasady bezpośredniości postępowania dowodowego na rozprawie głównej uzasadnia dokonanie podziału dowodów na **pierwotne i wtórne**. Dowody pierwotne, to dowody z pierwszego źródła, „z pierwszej ręki”, np. zeznania naocznego świadka zdarzenia, wyjaśnienia oskarżonego, treść oryginalnego dokumentu, oględziny miejsca przestępstwa. Organ procesowy przeprowadzający dowód styka się wówczas bezpośrednio ze źródłem dowodowym bez ogniów pośredniczących, co ułatwia mu postrzeżenie i wyrobienie określonego osądu. W przypadku dowodów wtórnych pomiędzy organem przeprowadzającym dowód a źródłem dowodowym pojawia się „pośrednik”, np. świadek „ze słuchu”, który relacjonuje okoliczności zdarzenia przekazane mu przez świadka naocznego. Kodeks postępowania karnego nie różnicuje wprawdzie wartości dowodowej dowodów pierwotnych i wtórnych, nie traktując tych ostatnich jako dowodów „gorszych”; jednakże, dokonując oceny dowodów, każdy organ procesowy, a w szczególności sąd powinien w ramach zasady swobodnej oceny dowodów wziąć pod uwagę, iż każde

ogniwo pośrednie może przyczynić się do zniekształcenia rzeczywistego stanu rzeczy.

Istotny walor praktyczny posiada podział dowodów w oparciu o ich wpływ na interesy oskarżonego – na dowody obciążające i odciążające. Pierwsze z nich potwierdzają wysunięty zarzut popełnienia przestępstwa oraz wskazują na niekorzystne dla oskarżonego okoliczności jego dokonania, co może mieć znaczenie w sferze np. wymiaru kary. Podział taki jest znany ustawie karnoprocesowej, która w art. 396 wskazuje, iż dowody na poparcie oskarżenia powinny być w miarę możliwości przeprowadzane przed dowodami służącymi do obrony. Nie można jednak zakładać, że rodzaj dowodu wprowadzanego do procesu (odciążający czy obciążający) jest ściśle związany z funkcją wykonywaną przez danego uczestnika procesu. Dowody odciążające mogą być przedstawiane nie tylko przez oskarżonego i jego obrońcę, lecz także przez oskarżyciela publicznego bądź inne strony. W przypadku organów procesowych istotne znaczenie ma tu zasada obiektywizmu zobowiązująca je do badania oraz uwzględniania okoliczności przemawiających zarówno na korzyść, jak i niekorzyść oskarżonego (art. 4 kpk.).

Ze względu na treść środka dowodowego wyróżniamy dowody **pojęciowe i zmysłowe**. Pierwsze z nich wyrażają jakąś treść pojęciową, intelektualną, związaną ze sferą aktywności umysłu ludzkiego i pojęciem dowodu jako procesu umysłowego. Można tu wskazać, tytułem przykładu, wyjaśnienia oskarżonego, zeznania świadka czy treść dokumentu. Natomiast dowody zmysłowe ograniczają się zasadniczo do sfery postrzegania określonych zjawisk przez osoby przeprowadzające dany dowód. Można do nich zaliczyć właściwości przedmiotu, miejsca bądź ciała ludzkiego poddane oględzinom. Podział ten nie jest do końca precyzyjny, gdyż w przypadku człowieka nie sposób jest konsekwentnie oddzielić wrażeń zmysłowych od procesu ich intelektualnej analizy, procesu umysłowego.

Z punktu widzenia zachowania konkretnych wymogów ustawowych przy przeprowadzaniu dowodów (ich formalizmu) można je podzielić na **dowody ściśle (formalne)** oraz **dowody swobodne**. Zasadnicze znaczenie w procesie mają dowody ściśle, jako przeprowadzone w sposób odpowiadający wymogom ustawy i mogące stanowić pod-

stawę ustaleń sądu w zakresie orzekania o przedmiocie procesu. Natomiast dowody swobodne są przeprowadzane np. w ramach postępowania sprawdzającego bądź przy rozstrzygnięciu kwestii ubocznych, incydentalnych (por. art. 97 kpk.), nie przesądzających o winie i odpowiedzialności oskarżonego. Przeprowadzenie dowodów swobodnych nie musi odbywać się ściśle według wymogów kpk.

2. Postępowanie dowodowe

A. Przedmiot postępowania dowodowego

Dowodzenie rozumiane jako **proces myślowy** polega na uzasadnianiu prawdziwości lub fałszywości określonych tez bądź twierdzeń na podstawie faktów (okoliczności) uznanych za prawdziwe. Natomiast dowodzenie jako **proces realny** oznacza ogół czynności faktycznych i prawnych podejmowanych w celu pozyskania, utrwalenia i wykorzystania dowodu w procesie.

Oba te procesy koncentrują się na określonym przedmiocie postępowania dowodowego, czyli wszelkich okolicznościach faktycznych i prawnych mających znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy.

Z pojęciem przedmiotu procesu karnego związany jest podział faktów objętych dowodzeniem na fakty główne i fakty uboczne. Przyjęcie takiego rozróżnienia ma zarówno doniosłe znaczenie teoretyczne jak i praktyczne. Fakt główny jest związany pojęciowo z głównym przedmiotem procesu, to znaczy jest jego odpowiednikiem w sferze postępowania dowodowego, wpływającym na przedmiot i zakres tego postępowania. Fakt ten oznacza zdarzenie zawierające znamiona przestępstwa, podlegające udowodnieniu w procesie karnym. Natomiast fakty uboczne stanowią przesłankę rozumowania zmierzającego do udowodnienia faktu głównego. Fakt uboczny to zdarzenie, z którego wnioskujemy o fakcie głównym.

Tak więc przedmiot postępowania dowodowego obejmuje zarówno fakt główny jak i fakty uboczne, których udowodnienie nie jest ostatecznym celem dowodzenia w danym procesie.

Zakres postępowania dowodowego obejmuje wszelkie okoliczności mające istotne znaczenie dla sprawy, zarówno korzystne jak i

niekorzystne dla oskarżonego, a mogące wywrzeć bezpośredni lub pośredni wpływ na treść orzeczenia kończącego postępowanie.

Faktami ubocznymi o szczególnej doniosłości w sprawach, w których bezpośrednio nie można udowodnić zaistnienia faktu głównego są poszlaki, prowadzące w sposób pośredni do rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu.

Poszlaka, to innymi słowy fakt uboczny. Aby jednak poszlaki mogły prowadzić do orzeczenia skazującego, muszą spełniać następujące warunki:

- każda z poszlak jest należycie (bez wątpliwości) udowodniona;
- ogół poszlak tworzy logiczny, spójny łańcuch pozwalający na stworzenie przez organ procesowy określonej wersji zdarzenia;
- wersja taka wyklucza jakąkolwiek inną, alternatywną wersję. Jest jedyną wersją możliwą do zaakceptowania przy użyciu zasad logiki i doświadczenia życiowego.

Przedmiotem dowodzenia mogą być także **fakty ustalone już w innym postępowaniu** (karnym, cywilnym, administracyjnym). Jak stwierdził Sąd Najwyższy w wyroku składu 7. sędziów z 7. listopada 1972 r.: „przedmiotem dowodu mogą być okoliczności ustalone i rozstrzygnięte w innym postępowaniu, jeśli mają one znaczenie dla aktualnie rozstrzyganej sprawy” (V KRN 498/72, OSNKW 1973, z. 4).

Również twierdzenia niesporne, czyli niekwestionowane przez żadnego z uczestników procesu, mogą być przedmiotem dowodu. Przykładowo: przyznanie się oskarżonego do winy nie jest „królową dowodów” i podlega ocenie organów procesowych w oparciu o całość zgromadzonego materiału dowodowego.

B. Ograniczenia zakresu postępowania dowodowego

Regulacje ustawowe ograniczające zakres postępowania dowodowego można podzielić na takie, które dopuszczają możliwość rezygnacji z przeprowadzania określonych dowodów (nie wymagają one dowodzenia) oraz takie, które zakazują przeprowadzania ich (zakazy dowodowe).

Okoliczności nie wymagające dowodzenia

Zakres okoliczności faktycznych stanowiących podstawę wyrokowania nie pokrywa się z uzyskanym i wykorzystanym materiałem dowodowym, gdyż niekiedy przeprowadzenie dowodu jest zbędne ze względu na fakt, iż wszyscy uczestnicy procesu:

- mają niewątpliwą bądź prawdopodobną wiedzę na temat określonej okoliczności, bądź
- kierują się domniemaniami znajdującymi oparcie w powszechnej wiedzy i doświadczeniu życiowym lub prawie.

Nie potrzebują w zasadzie udowodnienia:

- **fakty powszechnie znane (notoria powszechne)** i
- **fakty znane sądowi z jego urzędowej działalności (notoria urzędowe).**

Ich definicję zawiera art.168 kpk., który stwierdza, iż fakty powszechne i fakty znane organowi z urzędu nie wymagają dowodu; jednakże w tym ostatnim przypadku należy na nie zwrócić uwagę stronom. Przyjęcie danej okoliczności za notorium nie wyklucza dowodu przeciwnego.

Taka regulacja podyktowana jest względami ekonomii procesowej. W przypadku faktów znanych powszechnie zakłada się, że znajomość faktów jest tak ogólna, że przeprowadzanie dowodu byłoby zbędną stratą czasu. Przykładowo: bez sensu byłoby przeprowadzanie dowodu, iż nie wolno przechodzić przez przejście dla pieszych, gdy pali się czerwone światło. Mimo powyższych uwag należy pamiętać, iż notoryjność powszechna ma na ogół charakter względny. Zależy to m.in. od upowszechnienia wiedzy w danym środowisku społecznym, bądź od poziomu intelektualnego stron procesowych. W przypadku, gdy zachodzi podejrzenie, iż np. poziom rozwoju intelektualnego oskarżonego nie jest wystarczający do zrozumienia określonego faktu oczywistego, organ procesowy powinien wyjaśnić mu, dlaczego w tej mierze rezygnuje się z przeprowadzenia dowodu.

Notoryjność sądowa, to znajomość faktów przez sędziego wynikająca z jego urzędowej działalności w tej lub innej sprawie. Pod uwagę mogą być brane fakty znane sądowi z rozprawy sądowej (np. zachowanie się oskarżonego), jak i spoza rozprawy (np. fakt, iż oskarż-

ony ma lub miał w tym sądzie inną sprawę karną, bądź też jest recydywistą). Fakt uznany za notorium sądowe powinien być znany całemu składowi orzekającemu, gdyż w przeciwnym wypadku będzie on wymagać dowodu.

Ponieważ zarówno notoria powszechne, jak i urzędowe dopuszczają dowód przeciwny, należy poinformować strony, że mają prawo wykazywać, iż to, co uważa się za prawdę urzędową, a nawet powszechnie znaną nie jest zgodne z rzeczywistością.

Oczywistość uważa się za najwyższy stopień notoryjności. Fakty oczywiste to fakty tak dobrze, powszechnie i bezspornie znane, że w powszechnym odczuciu wyłącza się możliwość ich nieznanomości przez kogokolwiek (np. prawa przyrody). Dlatego też nie wymagają one udowodnienia, aczkolwiek brak jest w ustawie zakazu przeprowadzania w stosunku do nich przeciwdowodu.

Uprawdopodobnienie zastępuje udowodnienie określonego faktu nie dlatego, iż jest on bezsporny bądź oczywisty, lecz dlatego, iż dla podjęcia przez organ określonej czynności procesowej ustawa nie wymaga pewności, lecz prawdopodobieństwa zaistnienia takiego faktu. Chociażby reguła *in dubio pro reo* przesądza co następuje – uprawdopodobnienie nie może być podstawą wyroku skazującego. Przykładami uprawdopodobnienia jest używanie przez ustawę określeń: „uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa” jako podstawa wszczęcia postępowania przygotowawczego (art. 303 kpk.), „uzasadniona obawa ucieczki” jako podstawa stosowania środka zapobiegawczego (art. 258 § 1 pkt. 1 kpk.). Ustawa nie określa wprawdzie stopnia prawdopodobieństwa który zezwala organowi procesowemu na rezygnację z uzyskania dowodu pewności, jednakże stopień ten powinien rosnać wraz z natężeniem ograniczeń praw jednostki nakładanych przez organ kierujący się uprawdopodobnieniem. Przykładowo: do przedstawienia podejrzanemu zarzutów wystarcza „dostatecznie uzasadnione podejrzenie” iż popełnił on przestępstwo (art. 313 § 1 kpk.), zaś do zastosowania w stosunku do niego środka zapobiegawczego (np. aresztu tymczasowego) wymaga się, aby zgromadzone dowody wykazały „duże prawdopodobieństwo, że oskarżony popełnił przestępstwo” (art. 249 § 1 kpk.).

C. Domniemanie polega na przyjęciu za udowodniony bez dowodzenia faktu A, o ile zaistniał fakt B. Domniemanie zastępuje proces dowodzenia.

W zależności od tego czy przyjmowanie faktu A za udowodnione oparte jest na doświadczeniu życiowym i wskazaniach wiedzy, czy też na ustawie domniemania dzielimy na:

- **domniemania faktyczne;**
- **domniemania prawne.**

W przypadku **domniemań faktycznych** korzysta się z wiedzy i doświadczenia życiowego, np. jeśli wykładowca spóźnia się ponad 15 minut na wykład istnieje domniemanie, iż wykład się nie odbędzie. Ponieważ domniemania faktyczne nie dają pewności, są one zawsze wzruszalne, czyli dopuszczają dowód przeciwny.

Z **domniemaniami prawnymi** mamy do czynienia wtedy, gdy nie ocena samego organu pozwala mu na określone wnioski, lecz nakazuje je ustawa. Są one wyrazem preferowania przez ustawę tych wartości społecznych bądź prawnych, które wyraża teza korzystająca z takiego domniemania, np. w prawie rodzinnym domniemanie ojcostwa służy ochronie praw dziecka. W przypadku domniemań prawnych organ procesowy wiąże ustawowy nakaz uznania prawdziwości pewnych faktów i okoliczności.

Wyróżniamy spośród nich:

- **domniemania prawne wzruszalne** (usuwalne), które dopuszczają dowód przeciwny. Może on wykazać, iż wnioskowany fakt nie zaistniał;
- **domniemania prawne niewzruszalne** (nieusuwalne), które nie mogą być podważone dowodem przeciwnym.

W procesie karnym występują zasadniczo domniemania prawne wzruszalne. Najważniejszym z nich jest domniemanie niewinności oskarżonego. Może ono być obalone jedynie prawomocnym wyrokiem skazującym, bądź warunkowo umarzającym postępowanie. Gdyby domniemanie takie było niewzruszalne, bezsensownym byłoby prowadzenie procesu karnego, którego głównym zadaniem jest weryfikacja tego domniemania.

Przykładem domniemania prawnego niewzruszalnego jest chociażby domniemanie wpływu bezwzględnej przyczyny odwoławczej na treść orzeczenia, gdyż jej wystąpienie zawsze powoduje uchylenie orzeczenia (art.439 § 1 kpk.), czy też skuteczności doręczenia pisma wysłanego przez organ procesowy pod ostatnio znany adres w kraju stronie, która wyjechała za granicę nie wskazując adresata dla doręczeń w kraju (art.138 kpk.).

3. Zakazy dowodowe

Przez zakazy dowodowe należy rozumieć normy prawne zabraniające uzyskiwania bądź wprowadzania do procesu dowodów w określonych sytuacjach.

Wprowadzenie instytucji zakazów dowodowych do procesu karnego podyktowane było różnymi względami:

- potrzebą poszanowania godności i ważnych interesów jednostki, a w szczególności jej więzów rodzinnych i sfery życia prywatnego, w tym religijnego,
- ochroną ważnych interesów państwa,
- ochroną interesów osób wykonujących szczególnie ważne zawody i funkcje.

W związku z powyższym można dokonać podziału zakazów dowodowych ze względu na:

- 1) **podmiot** korzystający z zakazu dowodzenia (**zakaz podmiotowy**);
- 2) **okoliczność**, która nie może być przedmiotem dowodzenia (**zakaz przedmiotowy**);
- 3) **sposób**, w jaki dowód nie może być uzyskany ani wykorzystany w procesie (**zakaz metody**).

Ad. 1) Jeśli chodzi o **zakazy podmiotowe**, można tu przede wszystkim wskazać na zakaz przesłuchiwanie świadka, który odmówił zeznań będąc osobą najbliższą dla oskarżonego, bądź w innej toczącej się sprawie jest oskarżony o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem (art. 182 kpk.). Zakaz ten obejmuje również niemożność

prawną wykorzystania zeznań złożonych przez takiego świadka w postępowaniu przygotowawczym, jeśli skorzystał on z prawa odmowy zeznań przed jego przesłuchaniem na pierwszej rozprawie głównej. O ustanowieniu zakazu zadecydowała tu nie treść zeznań (które mogłyby być np. korzystne dla oskarżonego), lecz więź łącząca świadka z oskarżonym.

Wydaje się, że nie stanowi zakazu podmiotowego regulacja art. 185 kpk. Przepis powyższy stwierdza, iż można zwolnić od złożenia zeznania lub odpowiedzi na pytania osobę pozostającą z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku osobistym, jeżeli osoba taka wniesie o zwolnienie. Kwestia zwolnienia zależy więc od uznania organu procesowego, a poza tym wymaga stosownej inicjatywy świadka w tej mierze.

Ad. 2) **Zakazy przedmiotowe** można podzielić ze względu na ich **zakres** na:

- **zakazy całkowite,**
- **zakazy częściowe.**

Zakazy całkowite zabraniają dowodzenia danej okoliczności jakimikolwiek środkami dowodowymi. Można wśród nich wymienić:

- zakaz dowodzenia przebiegu narady i głosowania nad orzeczeniem (art. 108 § 1 kpk.);
- zakaz dowodzenia prawa lub stosunku prawnego wbrew ustaleniom konstytucyjnego orzeczenia innego sądu, chyba, że zostanie ono uchylone (art. 8 § 2 kpk.).

Mają one charakter **zakazów całkowitych nieusuwalnych**, gdyż w tej mierze żaden organ nie może zdecydować o uchyleniu zakazu.

Zakazy częściowe zabraniają dowodzenia określonej okoliczności za pomocą określonych środków dowodowych. W szczególności należy wskazać **na zakazy częściowe nieusuwalne**, określone w art. 178 kpk, który stanowi, iż nie wolno przesłuchiwać jako świadków:

- 1) obrońcy co do faktów, o których dowiedział się, udzielając porady prawnej lub prowadząc sprawę;
- 2) duchownego co do faktów, o których dowiedział się przy spowiedzi.

W takiej sytuacji żaden organ procesowy, obrońca ani duchowny nie mogą wyrazić zgody na przesłuchanie dotyczące określonych powyżej okoliczności. Jednakże możliwe jest udowodnienie tych faktów za pomocą innych dowodów, na przykład wyjaśnień oskarżonego, bądź zeznań innych osób, którym wyjawiał te okoliczności.

Większość zakazów częściowych ma charakter usuwalny, czyli przy spełnieniu odpowiednich, przewidzianych przez ustawę warunków, zakaz przestaje obowiązywać. Np. w sytuacji gdy świadek zasłania się tajemnicą państwową można go mimo to, przesłuchać jeżeli uprawniony organ przełożony zwolni owego świadka od obowiązku zachowania tajemnicy (art. 179 kpk.). W przypadku tajemnicy służbowej i zawodowej o zwalnianiu świadka od obowiązku zachowania tajemnicy decyduje sąd lub prokurator (art. 180 kpk.).

Ad. 3) **Zakaz metody** sprowadza się przede wszystkim do uregulowanej w art.171 kpk. kwestii niedopuszczalności stosowania w procesie karnym określonych metod wpływania na swobodę wypowiedzi osoby przesłuchiwanej. Jak już wspomniano wcześniej zakaz ten uniemożliwia uznanie wyników takich przesłuchań za dowody w sprawie (art. 171 § 6 kpk.).

4. Wniosek dowodowy

Podstawową regułą proceduralną wprowadzania dowodów do procesu stanowi art. 167 kpk., który stwierdza, iż dowody przeprowadza się na wniosek stron albo z urzędu.

Wniosek dowodowy to żądanie strony procesowej przeprowadzenia określonego dowodu celem udowodnienia prezentowanej przez nią tezy dowodowej, bądź też obalenia twierdzeń strony przeciwnej. Jak wynika z tego, uprawnienie do składania wniosków dowodowych przysługuje przede wszystkim stronom. Adresatem takich żądań jest organ procesowy.

Jeśli chodzi o **treść wniosku dowodowego**, to strona powinna w niej zawrzeć przede wszystkim oznaczenie dowodu oraz okoliczności, które mają być udowodnione, ewentualnie także określić sposób przeprowadzenia dowodu (art. 169 § 1 kpk.).

Przytoczenie tych okoliczności ma służyć ocenie przez organ procesowy przy podejmowaniu decyzji w przedmiocie wniosku o jego dopuszczeniu lub oddaleniu.

Wniosek dowodowy powinien w szczególności wykazać, iż okoliczność mająca być przedmiotem dowodu jest istotna w sprawie, nie została jeszcze udowodniona zgodnie z twierdzeniem wnioskodawcy, zaś proponowany środek dowodowy jest przydatny do stwierdzenia tej okoliczności.

W przypadku, gdy wniosek dowodowy nie zawiera wskazanych wyżej okoliczności, wnioskodawca naraża się na sankcję albo w postaci jego oddalenia (art. 170 kpk.), albo też zwrotu do uzupełnienia, jeśli nie spełnia on wymogów pisma procesowego określonych w art. 119 § 1 kpk. (art. 120 kpk.).

Wśród wniosków dowodowych można wyróżnić:

- **wnioski dowodowe właściwe**, które mają na celu bezpośrednie udowodnienie okoliczności mającej – zdaniem składającej wniosek strony – znaczenie dla rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu;
- **wnioski dowodowe pomocnicze** zmierzające do wykrycia lub oceny właściwego dowodu (art. 169 § 2 kpk.). Przykładowo oskarżony składa wniosek o przesłuchanie świadka X, znajdującego miejsce pobytu świadka Y, który to świadek może dostarczyć dla oskarżonego alibi;
- **wnioski dowodowe ewentualne**, wysuwane niejako z ostrożności procesowej, gdyż wnioskodawca składa je na wypadek, gdyby organ procesowy nie uznał tezy dowodowej za udowodnioną dotychczasowymi środkami dowodowymi.

Powody oddalenia wniosku dowodowego określa wyczerpująco art. 170 kpk., zaliczając do nich:

1. **Niedopuszczalność** przeprowadzenia dowodu. Chodzi tu przede wszystkim o sytuacje, kiedy przeprowadzenie dowodu byłoby sprzeczne z treścią art. 171 kpk., który *expressis verbis* definiuje dowody niedopuszczalne, a także kiedy realizacja wniosku naruszałaby zakazy dowodowe. Przykładowo: oddaleniu podlegałby wniosek o zastosowanie wobec oskarżonego tortur, bądź przesłuchania w charakte-

rze świadka osoby najbliższej oskarżonemu, mimo skorzystania przez nią z prawa odmowy zeznań.

2. **Nieistotność** dla sprawy okoliczności, która ma być udowodniona. Jest to najczęściej występująca w praktyce procesowej przyczyna oddalania wniosków dowodowych. Jednakże ze względu na jej wysoce ocenny, nieostry charakter powinna być stosowana przez organy procesowe z dużą ostrożnością. Należy wskazać, iż stopień odpowiedzialności organów procesowych za kierowanie się tą przyczyną powinien wzrastać wraz ze stadium procesu, w którym podejmowana jest ta decyzja. O ile organy postępowania przygotowawczego, oddalając wniosek dowodowy, mogą tu pozwolić sobie na większy zakres uznania, gdyż ich decyzja nie przesądza odpowiedzialności karnej oskarżonego, o tyle sąd orzekający powinien oddalać tylko takie wnioski dowodowe, które według jego uzasadnionego zdania nie mogą mieć żadnego wpływu na treść wyroku.

3. Okoliczność jest już **udowodniona zgodnie z twierdzeniem wnioskodawcy**. Względy logiki i ekonomii procesowej nakazują oddalenie wniosków dowodowych zawierających żądanie udowodnienia okoliczności, które organ procesowy uznał – na podstawie dotychczasowego postępowania dowodowego – za prawdziwe.

Przepis ten należy interpretować w kontekście art. 170 § 2 kpk., który stanowi, iż nie można oddalić wniosku dowodowego na tej podstawie, że dotychczasowe dowody wykazały przeciwieństwo tego, co wnioskodawca zamierza udowodnić. Przykładowo: w sytuacji, gdy oskarżenie przedstawiło dowody na to, iż oskarżony przebywał *tempore crimini* na miejscu przestępstwa nie zezwala organowi procesowemu na oddalenie wniosku oskarżonego o przesłuchanie świadka, który ma potwierdzić jego alibi, iż w tym czasie przebywał zupełnie gdzie indziej.

4. **Nieprzydatność dowodu** do stwierdzenia danej okoliczności. Nieprzydatne może być dokonanie oględzin miejsca przestępstwa wskutek upływu czasu, bądź jego zmiany uniemożliwiającej odtworzenie przebiegu zdarzeń, np. odtworzenie śladów na śniegu w lipcu. Podobnie można oceniać wniosek o powołanie biegłego, który nie posiada wystarczających kwalifikacji (wiedzy specjalnej) do wydania opinii, która mogłaby stanowić dowód w sprawie.

5. **Niemożliwość przeprowadzenia dowodu.** Niemożliwe jest przykładowo przesłuchanie świadka, który zmarł, lub zapadł na chorobę psychiczną uniemożliwiającą nawiązanie z nim kontaktu, bądź uzyskanie wiarygodnych zeznań. Niemożliwości nie można utożsamiać z trudnościami, jakie może napotykać przeprowadzenie dowodu. Jednakże niekiedy względy praktyki procesowej przemawiają za rezygnacją z przeprowadzania dowodu kiedy jest to wprawdzie możliwe, lecz bardzo utrudnione. Przykładowo ustawa zczwala na rezygnację z bezpośredniego przesłuchania świadka na rozprawie i odczytanie protokołów złożonych przez niego zeznań w postępowaniu przygotowawczym, bądź przed sądem w tej lub innej sprawie, jeśli przebywa za granicą bądź nie można mu było doręczyć wezwania czy też nie stawił się z powodu nie dających się usunąć przeszkód (art. 391 § 1 kpk.).

6. **Wniosek dowodowy w sposób oczywisty zmierza do przedłużenia postępowania dowodowego.** Ta przyczyna ma niewątpliwie służyć zapobieganiu obstrukcji procesowej, jednakże powinna być stosowana przez organ procesowy ze znaczną ostrożnością. Wydaje się, iż powinna być interpretowana w koniunkcji z nieistotnością dowodu, jako przyczyną oddalenia wniosku dowodowego.

Na postanowienie o oddaleniu wniosku dowodowego nie przysługuje wprawdzie zażalenie, jednakże rezygnacja z przeprowadzenia dowodu nie ma charakteru definitywnego. Zgodnie bowiem z art. 170 § 4 kpk. oddalenie wniosku dowodowego nie stoi na przeszkodzie późniejszemu dopuszczeniu dowodu, chociażby nie ujawniły się nowe okoliczności. Przykładowo: jeśli organ prowadzący postępowanie przygotowawcze zaniechał wezwania i przesłuchania świadka wnioskowanego przez stronę procesową, nie przeszkadza to przesłuchaniu takiego świadka przez sąd orzekający.

5. Czynności dowodowe

Czynności dowodowe można podzielić w zależności od ich celu na:

- zmierzające do uzyskania materiału dowodowego (czynności poszukiwawcze);

- mające na celu wprowadzenie dowodu do procesu karnego i jego oceny.

Wśród czynności mających na celu pozyskanie materiału dowodowego można wyróżnić czynności odnoszące się do:

- rzeczowych źródeł dowodowych;
- osobowych źródeł dowodowych.

Przepisy rozdziałów 23 i 25 kpk. przewidują następujące sposoby uzyskiwania przez organ procesowy dowodów rzeczowych.

- oględziny miejsca, rzeczy, oględziny zwłok;
- wydanie rzeczy, a następnie jej zatrzymanie;
- przeszukanie osoby, pomieszczeń i innych miejsc oraz rzeczy i systemu informatycznego;
- eksperyment procesowy;
- zatrzymanie korespondencji, przesyłek lub utrwalenie treści rozmów telefonicznych.

A. Oględziny jako czynność dowodową poszukiwawczą regulują art. 207–210 kpk.

Do najważniejszych i często pierwszych źródeł informacji o przestępstwie należą **oględziny miejsca** popełnienia przestępstwa. Powinny być one przeprowadzane jak najszybciej od momentu uzyskania wiarygodnej informacji o popełnieniu przestępstwa. Ich zadaniem powinno być przede wszystkim niedopuszczenie do utraty śladów i dowodów przestępstwa. Szczególną rolę odgrywają oględziny w przypadku czynności nie cierpiących zwłoki (art. 308 kpk.), które mogą być przeprowadzane jeszcze przed wydaniem postanowienia o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia.

Oględziny rzeczy są zwykle łączone z oględzinami miejsca przestępstwa. W wyniku tych czynności bada się zewnętrzne cechy przedmiotu jak: barwę, kształt, wielkość, konsystencję, jak również usytuowanie przedmiotu wraz z dokonaniem odpowiednich pomiarów. Kodeks postępowania karnego z 1997 r. ogranicza ustawową regulacją oględzin rzeczy (przedmiotu) do stwierdzenia, iż jeżeli przedmiot może ulec zniszczeniu lub zniekształceniu w trakcie badania, część tego przedmiotu należy w miarę możliwości zachować w stanie nie

zmienionym, a gdy nie jest to możliwe – stan ten utrwalić w inny sposób (art. 207 § 2 kpk.).

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. nie zawiera wyczerpującej regulacji **ogłędzin lub badań ciała**, jednakże można zasadnie wywnioskować, iż przeprowadzenie takiej czynności dowodowej jest z jednej strony wyjaśnieniem wątpliwości czy miało miejsce przestępstwo, z drugiej zaś wynik takich ogłędzin może być decydujący dla określenia kwalifikacji prawnej czynu. Art. 208 kpk. określa jedynie sposób przeprowadzenia ogłędzin stanowiąc, iż ogłędzin lub badań ciała, powinna dokonać osoba tej samej płci, chyba że łączą się z tym szczególne trudności. Inne osoby odmiennej płci mogą być obecne przy wykonywaniu czynności jedynie w razie konieczności.

Celem **ogłędzin zwłok** jest dostarczenie wstępnych informacji dotyczących przyczyny i okoliczności śmierci oraz zabezpieczenie śladów na zwłokach lub w miejscu ich znalezienia. Można je przeprowadzać jedynie w przypadku, gdy zachodzi uzasadnione podejrzenie przestępnego spowodowania śmierci. Ogłędziny zwłok zwykle powinny być dokonywane przez prokuratora bądź sąd (w zależności od stadium postępowania) z udziałem biegłego lekarza (art. 209 § 1 i 2 kpk.). Otwarcia zwłok (sekcji) dokonuje biegły w obecności sądu lub prokuratora (art. 209 § 4 kpk.). W celu dokonania ogłędzin i otwarcia zwłok prokurator lub sąd może zarządzić ich ekshumację (art. 210 kpk.).

B. Przeszukanie

O ile czynności ogłędzin miejsca przestępstwa koncentrują się na pewnym odcinku przestrzeni, o tyle czynności związane z **przeszukaniem osoby lub pomieszczeń** nie muszą być związane z miejscem popełnienia czynu przestępnego. W postępowaniu przygotowawczym zasadą jest, że policja może dokonać przeszukania na mocy polecenia prokuratora. Ustawa karnoprosesowa przewiduje, iż na żądanie sądu lub prokuratora (a w nagłych przypadkach policji lub innego uprawnionego organu) należy wydać rzeczy mogące stanowić dowód w sprawie, lub mogące stanowić zabezpieczenia kar majątkowych, środków karnych o charakterze majątkowym, albo roszczeń o naprawienie szkody (art. 217 § 1 kpk.).

Przedmioty mogące stanowić dowód w sprawie to te, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia przestępstwa, zachowały na sobie ślady przestępstwa pochodzące bezpośrednio lub pośrednio z przestępstwa oraz mogące służyć jako środek dowodowy do wykrycia sprawcy czynu, lub ustalenia przyczyn i okoliczności przestępstwa

Jeśli wydania rzeczy stanowiącej dowód w sprawie, bądź stanowiącej zabezpieczenie ww. roszczeń, żąda organ nie będący prokuratorem, wówczas zasadniczo powinien on dysponować postanowieniem prokuratora bądź sądu. Jednakże w przypadkach, gdy uzyskanie takiego postanowienia nie było możliwe, kodeks przewiduje dwa stopnie rozluźnienia powyższego rygoru:

- okazanie przez organ policji nakazu kierownika jednostki;
- okazanie przez funkcjonariusza policji legitymacji służbowej (art. 217 § 5 kpk. w zw. z art. 220 § 3 kpk.).

Takie ograniczenie praw jednostki łagodzone jest przez regulację, która przewiduje, iż organ dokonujący zatrzymania rzeczy (nie będący prokuratorem) zwraca się do sądu bądź prokuratora o zatwierdzenie zatrzymania rzeczy (o czym należy ją pouczyć). Osobie, u której znajdowała się rzecz podlegająca zatrzymaniu, należy doręczyć w terminie 14. dni od dokonania tej czynności postanowienie sądu lub prokuratora w przedmiocie zatwierdzenia tej czynności (art. 217 § 4 kpk.).

W celu wykrycia lub zatrzymania albo przymusowego doprowadzenia osoby podejrzanej, a także w celu odnalezienia rzeczy podlegających zatrzymaniu na określonych powyżej zasadach, można dokonać przeszukania.

W zależności od okoliczności przestępstwa można rozróżnić:

- **przeszukanie pomieszczeń;**
- **przeszukanie osoby.**

Czynności związane z przeszukaniem podlegają rygorom prawnym określonym przez art. 50 Konstytucji RP (nienaruszalność mieszkania), art. 8 § 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka (Dz.U. Nr 61, poz. 284 z 1993 r.), przepisy kpk. (art. 219–236), art. 15 § 1 usta-

wy o Policji oraz przepisom rozdziału 4 § 122–128 regulaminu prokuratorskiego.

Zasadą w postępowaniu przygotowawczym jest przeprowadzanie przeszukania przez prokuratora. Jednakże przeszukania może dokonać na polecenie sądu lub prokuratora Policja, a w przypadkach wskazanych w ustawie także inny organ (art. 220 § 1 kpk.).

Policja dokonująca przeszukania zobowiązana jest okazać osobie, u której czynność ta się odbywa, postanowienie zawierające polecenie sądu bądź prokuratora o przeszukaniu (art. 220 § 2 kpk.). W postanowieniu tym należy podać: cel przeszukania ze wskazaniem w miarę możliwości przedmiotów, które mogą być odnalezione i zatrzymane, imię, nazwisko i adres osoby (instytucji), u której ma być przeprowadzone przeszukanie oraz organ, któremu zlecono przeszukanie.

Możliwe jest również dokonanie przeszukania bez zachowania tych rygorów, w przypadkach niecierpiących zwłoki, jeśli postanowienie sądu bądź prokuratora nie mogło być wydane (art. 220 § 3 kpk. w zw. z art. 308 § 1 kpk.).

W takim przypadku przeszukanie może nastąpić na podstawie nakazu kierownika jednostki Policji, bądź niekiedy za okazaniem legitymacji służbowej przez funkcjonariusza. Po dokonaniu przeszukania w takiej formie, funkcjonariusz zobowiązany jest niezwłocznie zwrócić się do sądu bądź prokuratora o zatwierdzenie tej czynności, które powinno nastąpić w terminie 7. dni od dokonania przeszukania (art. 220 § 3 kpk.).

Uwzględniając wyjątkowy charakter dochodzenia w niezbędnym zakresie (art. 308 kpk.), należy podkreślić szczególną rolę, jaką powinien pełnić nadzór prokuratorski nad prawidłowością i legalnością przeszukania (art. 124 regulaminu prokuratorskiego). Prokurator powinien badać, czy zaistniały przesłanki przeszukania określone w art. 219 kpk., czy zostało ono należycie udokumentowane i czy nastąpił przypadek niecierpiący zwłoki.

Przed rozpoczęciem przeszukania należy osobę, u której ma nastąpić ta czynność, zawiadomić o jego celu i wezwać do wydania poszukiwanych przedmiotów (art. 224 § 1 kpk.).

Przeszukania mieszkania w przypadkach niecierpiących zwłoki można dokonać w porze nocnej (między godziną 22.00 a 6.00), gdyż wówczas może zaistnieć niemożność uzyskania pisemnego nakazu sądu lub prokuratora. W innych przypadkach przeszukanie w porze nocnej nie jest możliwe; jednakże przeszukanie rozpoczęte za dnia może być kontynuowane po godzinie 22.00. Ograniczenie takie nie dotyczy lokali publicznych bądź służących przechowywaniu przedmiotów, które można przeszukać w porze nocnej (art. 221 § 3 kpk.).

Podczas przeszukania mieszkania mają prawo być obecni domownicy; organ prowadzący i domownik mogą wskazać świadków przybranych (art. 224 § 2 i 3 kpk.).

Przy przeszukiwaniu pomieszczeń należących do instytucji państwowej bądź społecznej obowiązują szczególne reguły określone w art. 222 i 225 kpk. W szczególności wymagane jest zawiadomienie kierownika takiej instytucji lub jego zastępcy albo organu nadrzędnego i dopuszczenie ich do uczestnictwa w czynności.

Jeśli chodzi o przeszukanie osoby i odzieży, powinno to nastąpić w miarę możliwości przez osobę tej samej płci (art. 223 kpk.). Przeszukanie może również objąć podręczne przedmioty należące do osoby przeszukanej.

Celem przeszukania jest ujawnienie i zabezpieczenie rzeczowego materiału dowodowego, zaś wszystkie czynności z nim związane powinny być utrwalone w formie protokołarnej (art. 229 kpk.). Protokół taki musi zawierać:

- oznaczenie sprawy, w związku z którą dokonuje się przeszukania lub zatrzymania rzeczy,
- określenie czasu przeprowadzenia czynności,
- listę zatrzymanych rzeczy, bądź w razie potrzeby ich opis,
- wskazanie polecenia sądu bądź prokuratora, na podstawie którego dokonano czynności, a jeśli nie ma takiego polecenia, wzmiankę o poinformowaniu osoby, u której dokonano przeszukania, iż na jej wniosek otrzyma postanowienie w przedmiocie zatwierdzenia czynności.

W przypadku, gdy wydane lub znalezione przy przeszukaniu pismo lub inny dokument zawiera informacje objęte tajemnicą pań-

stwową, służbową lub inną (chronioną ustawą) obowiązującą szczególne rygory ich przekazywania i wykorzystywania określone w art. 225–226 kpk. Gwarancje praw jednostki stanowi art. 236 kpk. przewidujący, iż na postanowienie dotyczące przeszukania i zatrzymania rzeczy oraz na inne czynności przysługuje zażalenie osobom, których prawa zostały naruszone. Trzeba w tym miejscu dodać, że opisane powyżej przepisy stosuje się odpowiednio do dysponenta i użytkownika systemu informatycznego w zakresie danych przechowywanych w tym systemie lub na nośniku znajdującym się w jego dyspozycji, lub użytkownikowi, w tym korespondencji przesłanej pocztą elektroniczną (art. 236a kpk.).

Kodeks formułuje zasadę współmierności sposobu dokonania czynności przeszukania i zatrzymania rzeczy, jako de facto środka przymusu ograniczającego wolności obywatelskie, do jej celu. Zgodnie z art. 227 kpk. powinny być one dokonane z zachowaniem umiaru i poszanowania godności osób, których ta czynność dotyczy oraz bez wyrządzania niepotrzebnych szkód i dolegliwości.

C. Kontrola ruchu pocztowego i komunikacyjnego

Kontrola ruchu pocztowego i komunikacyjnego jest istotną metodą poszukiwania dowodów i ich zabezpieczania. Podobnie jak w przypadku przeszukania i zatrzymania rzeczy, stanowi ona poważną ingerencję w prawa obywatela, a zwłaszcza w ochronę jego sfery życia prywatnego. Art. 49 Konstytucji RP zapewnia wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się, której ograniczenia mogą nastąpić jedynie na mocy ustawy i w sposób w niej przewidziany.

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. przewiduje, iż ustanawianie kontroli i utrwalanie treści rozmów telefonicznych może nastąpić jedynie w celu wykrycia i uzyskania dowodów dla toczącego się postępowania, bądź w celu zapobieżenia popełnieniu nowego przestępstwa. Art. 237 kpk. przewiduje dwa tryby stosowania takiej kontroli:

- zasadniczo kontrolę taką może zarządzić sąd na wniosek prokuratora (art. 237 § 1 kpk.);
- w przypadkach niecierpiących zwłoki kontrolę i utrwalanie treści rozmów może zarządzić prokurator. Jednakże jest on zobowiązany zwrócić się w terminie 3. dni do sądu z wnioskiem o

zatwierdzenie postanowienia. Sąd wydaje postanowienie w przedmiocie wniosku w terminie 5. dni na posiedzeniu bez udziału stron (art. 237 § 2 kpk.).

Kpk. przewiduje następujące ograniczenia w stosowaniu kontroli ruchu telekomunikacyjnego:

ograniczenia przedmiotowe: zarządzenie takiej kontroli jest możliwe tylko w przypadku katalogu 18. przestępstw enumeratywnie wymienionych w art. 237 § 3 kpk.;

ograniczenia podmiotowe: kontrolę taką można stosować jedynie w stosunku do osoby podejrzanej, oskarżonego oraz w stosunku do pokrzywdzonego lub innej osoby, z którą może się kontaktować oskarżony, albo która może mieć związek ze sprawcą lub grożącym przestępstwem (art. 234 § 4 kpk.);

ograniczenia czasowe: kontrola taka może być wprowadzona najwyżej na okres 3. miesięcy, z możliwością jej przedłużenia w szczególnie uzasadnionych przypadkach na okres nie dłuższy niż kolejnie 3. miesiące (238 § 1 kpk.);

ograniczenia celowościowe: kontrola taka powinna być zakończona niezwłocznie po ustaniu przyczyn jej ustanowienia, określonych w art. 237 § 1–3 kpk., najpóźniej jednak z upływem okresu, na który została zarządzona (art. 238 § 2 kpk.). Z celu kontroli wynika także sposób jej realizacji. Prawo odtwarzania zapisów ma jedynie sąd i prokurator, zaś za zgodą tych organów, w przypadkach niecierpiących zwłoki także Policja (art. 237 § 6 kpk.). Natomiast jedynie sąd i prokurator mają prawo zapoznawania się z rejestrem przeprowadzonych rozmów telefonicznych (art. 237 § 7 kpk.).

Za umożliwienie wykonania postanowienia sądu lub prokuratora w zakresie przeprowadzenia kontroli rozmów telefonicznych oraz ich rejestracji są odpowiedzialne urzędy, instytucje oraz podmioty świadczące usługi w dziedzinie poczty i telekomunikacji (art. 237 § 5 kpk.), czyli zarówno urzędy pocztowe i telekomunikacyjne, jak i prywatni operatorzy sieci komórkowej (Centertel, Era GSM, Plus GSM).

Gwarancje praw jednostki stanowi regulacja, iż po zakończeniu kontroli sąd zarządza zniszczenie utrwalonych zapisów w dwóch sytuacjach:

- jeśli nie mają one znaczenia dla toczącego się postępowania;
- jeśli sąd nie zatwierdził postanowienia prokuratora o zarządzeniu kontroli w przypadku niecierpiącym zwłoki (art. 238 § 3 kpk.).

Na postanowienie dotyczące kontroli i utrwalania rozmów telefonicznych przysługuje zażalenie. Osoba, której dotyczy postanowienie, może w zażaleniu domagać się zbadania zasadności oraz legalności kontroli i utrwalania rozmów telefonicznych. Zażalenie na postanowienie prokuratora rozpatruje sąd (art. 240 kpk.). Z celu zarządzania kontroli wynika ustawowa możliwość odroczenia ogłoszenia postanowienia o kontroli i utrwalaniu rozmów osobie, której ona dotyczy, na czas niezbędny ze względu na dobro sprawy, lecz nie później niż do czasu prawomocnego zakończenia postępowania (art. 239 kpk.). Wydaje się, że ograniczenie takie nie powinno dotyczyć pokrzywdzonego, gdyż w jego przypadku regułą powinno być zarządzanie kontroli prowadzonych rozmów za jego zgodą.

Jeśli chodzi o **kontrolę korespondencji (w tym przesyłanej drogąelektroniczną) i przesyłek**, to zgodnie z art. 218 kpk. oprócz podmiotów prowadzących działalność w zakresie poczty i telekomunikacji, także urzędy celne, instytucje i przedsiębiorstwa transportowe mogą być zobowiązane na mocy postanowienia sądu bądź prokuratora do wydania tym organom korespondencji i przesyłek oraz wykazu połączeń telekomunikacyjnych lub innych przekazów informacji, w tym korespondencji przesyłanej drogąelektroniczną, z uwzględnieniem czasu ich dokonania i innych informacji związanych z połączeniem, nie stanowiących treści rozmowy telefonicznej, jeżeli mają znaczenie dla toczącego się postępowania karnego. Pojęciem korespondencji określić można nie tylko list i pisma przesyłane drogą pocztową, lecz również wszelkie inne sposoby komunikowania się przy pomocy różnych środków technicznych (telefaksy, Internet – por. art. 241 kpk.).

Kontrola korespondencji, jako dowodowa czynność poszukiwawcza, może występować w dwóch znaczeniach. *Sensu stricto* oznacza ona wydanie przez odpowiednie urzędy korespondencji bądź przesyłek znajdujących się w ich posiadaniu. Natomiast pojęcie takiej kon-

trolu *sensu largo* obejmuje również analizowane wcześniej przepisy o poszukiwaniu i zatrzymaniu rzeczy.

Podobnie jak w przypadku kontroli rozmów telefonicznych ogłoszenie postanowienia o kontroli korespondencji może być odroczone na czas oznaczony, niezbędny ze względu na dobro sprawy lecz nie później niż do czasu prawomocnego zakończenia postępowania (art. 218 § 2 kpk.). Otwierać korespondencję bądź przesyłki lub zarządzać ich otwarcie mogą jedynie sąd lub prokurator. Jeśli treść korespondencji, oraz zawartości przesyłki nie mają znaczenia w prowadzonym postępowaniu karnym, należy je niezwłocznie zwrócić właściwym urzędem lub przedsiębiorstwom.

Z otwarcia korespondencji lub przesyłki, podobnie jak z odtworzenia treści rozmów telefonicznych sporządza się protokoł (art. 143 § 1 pkt 7 kpk.).

6. Sposób przeprowadzania dowodów z osobowych źródeł dowodowych

W procesie karnym można wyróżnić trzy podstawowe osobowe źródła dowodowe: świadek, oskarżony, biegły.

Pozyskiwanie od nich informacji, mających znaczenie dla prowadzonego postępowania, może nastąpić dzięki czynnościom przesłuchania, oględzin osoby (o czym była mowa wcześniej) i opinii biegłego.

A. Przesłuchanie

Przesłuchanie stanowi podstawową metodę uzyskania informacji z osobowych źródeł dowodowych. Przesłuchania dokonuje organ procesowy w sposób ustny i bezpośredni, zaś jego wyniki muszą być utrwalone w formie protokolarnej (art. 143 § 1 pkt 2 kpk.).

Przesłuchanie jest czynnością, w której zasadniczy udział biorą zeznający i odbierający zeznania, dlatego też na jego efektywność będą wpływać relacje między nimi w trakcie dokonywania tych czynności. Organ procesowy, aby nie dopuścić do dyskwalifikacji dowodu z przesłuchania, powinien zachować rygory procesowe (w szczególności chroniące swobodę wypowiedzi) określone przede wszystkim w

art. 171 kpk. Przesłuchanie świadka (tak jak i podejrzanego) obejmować winno cztery stadia.

- stadium swobodnej rozmowy;
- przesłuchanie wstępne;
- zeznania spontaniczne;
- stadium pytań i odpowiedzi mających na celu uzupełnianie, wyjaśnienie lub kontrolę wypowiedzi.

Swobodna rozmowa obejmuje uzyskanie wiadomości o świadku (jego osobowości, poziomie inteligencji) oraz uprzedzenie o odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań, bądź zatajanie prawdy (art. 190 § 1 kpk.).

Przesłuchanie wstępne – art. 191 § 1 kpk., rozpoczyna się od zapytania świadka o jego dane osobowe, wiek, zawód oraz karalność za fałszywe zeznania, a także stosunek do stron. W przypadku przysługującego mu prawa odmowy składania zeznań należy go o tym pouczyć (art. 191 § 2 kpk.).

Po wstępnym przesłuchaniu organ przesłuchujący umożliwia **swobodne wypowiedzenie** się świadka ograniczone jednakże celem danej czynności (art. 171 § 1 kpk.). Należy podkreślić bowiem, że wypowiedź swobodna w rozumieniu art. 171 § 1 kpk. nie jest równoznaczna z wypowiedzią dowolną, musi bowiem mieścić się w granicach celu postępowania i danej czynności procesowej. Jeśli wypowiedź takie granice przekracza, organ przesłuchujący może ją przerwać. Wynika to z jego obowiązku ciągłego kontrolowania logiczności, konkretności i znaczenia dowodowego wypowiedzi.

Jeżeli osoba przesłuchiwana nie ukończyła 15. lat, czynności z jej udziałem powinny być, w miarę możliwości, przeprowadzone w obecności przedstawiciela ustawowego lub faktycznego opiekuna, chyba że dobro postępowania stoi temu na przeszkodzie (art. 171 § 3 kpk.). W latach 80-tych, w trakcie badań praktyki procesowej krajów zachodnich stwierdzono, iż przesłuchiwanie dzieci w obecności rodziców lub opiekunów było efektywniejsze, a także zmniejszało ich traumę wynikającą z przestępstwa.²

2 C. Kulesza: Rola pokrzywdzonego w procesie karnym, Białystok 1995, s. 77.

W polskim procesie karnym obowiązuje tzw. metoda mieszana przesłuchiwania, gdzie swobodzie wypowiedzi towarzyszy **stadium pytań i odpowiedzi**. Oprócz organu przesłuchującego prawo zadawania pytań osobie przesłuchiwanej mają (art. 171 § 2 kpk.):

- strony,
- obrońcy,
- pełnomocnicy,
- biegli,
- oraz podmiot z art. 416 kpk.

Pytania zadaje się osobie przesłuchiwanej bezpośrednio, chyba że organ przesłuchujący zarządzi inaczej. Pytania powinny być sformułowane w sposób jasny i zrozumiały dla przesłuchiwanego, bez sugestynowości w swej treści i przy uwzględnieniu jego poziomu intelektualnego oraz wymogów określonych w art. 171 kpk.

O znaczeniu dowodu z wyjaśnień oskarżonego świadczy regulacja, iż nie można go zastępować treścią pism, zapisków lub notatek urzędowych (art. 174 kpk.).

B. Konfrontacja (art. 172 kpk.)

Jest to czynność dowodowa mająca na celu kontrolę i weryfikację dowodów uzyskanych ze źródeł osobowych. Polega ona na bezpośrednim i równoczesnym przesłuchaniu dwóch osób na te same okoliczności faktyczne, jeśli ich zeznania, bądź wyjaśnienia uzyskane w wyniku wcześniejszych przesłuchań pozostają w sprzeczności.

Konfrontować można zarówno świadków, jak i podejrzanych. Natomiast nie jest dopuszczalna konfrontacja z udziałem świadka anonimowego (art. 184 kpk.). Przebieg konfrontacji wymaga utrwalenia w formie protokolarnej (art. 143 § 1 pkt 5 kpk.), zaś ważność tej szczególnej formy przesłuchania nakazywałaby utrwalanie jej przebiegu za pomocą technicznych środków rejestrujących obraz i dźwięk (art. 147 kpk.).

C. Okazanie

To czynność dowodowa służąca uzyskaniu bądź kontroli dowodów. Polega ona na okazaniu osobie przesłuchiwanej innej osoby, jej

wizerunku lub rzeczy, z którymi mogła się wcześniej zetknąć, w celu jej rozpoznania (art. 173 kpk.). Warunkiem mocy dowodowej tej czynności jest rozpoznawanie okazywanej osoby, kiedy znajduje się ona w grupie co najmniej 4. osób. Okazanie powinno być przeprowadzane w sposób wyłączający sugestię, a w razie potrzeby można wyłączyć w jego trakcie możliwość rozpoznawania osoby przesłuchiwanej przez osobę rozpoznawaną.

D. Opinia biegłego

Różnorodność materiału dowodowego, z jakim ma do czynienia organ procesowy, jak również specjalizacja metod badawczych służących jego gromadzeniu i ocenie, doprowadzić może do sytuacji, w której organ taki nie jest w stanie samodzielnie rozstrzygnąć okoliczności mających istotny wpływ na rozstrzygnięcie procesu. Jeżeli stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie wymaga wiedzy specjalistycznej, zasięga się opinii biegłego albo biegłych (art. 193 § 1 kpk.). Można też zwrócić się do instytucji naukowej lub specjalistycznej (art. 193 § 2 kpk.).

Pojęcie wiadomości specjalnych jest szerokie; nie są to jednak wiadomości, które są dostępne dla dorosłego człowieka o odpowiednim doświadczeniu życiowym, wykształceniu i zasobie wiedzy ogólnej.

W kwestii dopuszczenia dowodu z opinii biegłego wydaje się postanowienie, które powinno zawierać między innymi oznaczenie instytucji bądź biegłego, który ma sporządzić opinię oraz w przypadku instytucji wymaganą specjalność i kwalifikację osób, które powinny wziąć udział w przeprowadzeniu ekspertyzy. Ponadto postanowienie takie powinno określać przedmiot i zakres ekspertyzy, a w razie potrzeby – określenie pytań szczegółowych, a także terminu dostarczenia opinii (art. 194 kpk.).

Przedmiotem dowodu z opinii biegłego może być badanie rzeczy lub zjawisk, którego celem będzie np. próba odtworzenia przebiegu zdarzenia, czy też zbadanie właściwości fizykochemicznych rzeczy. Powołany biegły składa pisemną, bądź ustną opinię zawierającą m.in. czas dokonania badań, sprawozdanie z dokonanych czynności i spostrzeżeń oraz oparte na nich wnioski (art. 200 kpk.). W razie stwier-

dzenia niejasności, niepełności bądź sprzeczności opinii lub między różnymi opiniami w tej samej sprawie można wezwać ponownie tych samych biegłych, albo powołać innych biegłych (art. 201 kpk.).

W zasadzie od uznania organu procesowego, czyli jego oceny w kwestii czy rozstrzygnięcie danej okoliczności wymaga wiadomości specjalnych, zależy powołanie dowodu z opinii biegłego.

Jednakże kodeks zna dwa przypadki obligatoryjnego zasięgnięcia opinii biegłego:

- opinie o stanie zdrowia psychicznego może wydać co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów, nie pozostających w żadnym stosunku, który mógłby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do ich samodzielności, np. nie mogą pozostawać w związku małżeńskim (art. 202 kpk.);
- powołania biegłego wymaga dokonanie oględzin zwłok i ich otwarcia (art. 209 kpk.).

Opinia biegłego może stanowić pełnowartościowy dowód w sprawie, o ile spełnia przynajmniej następujące warunki:

- została wydana przez biegłego (instytucję) posiadającego odpowiednie kwalifikacje, doświadczenie i wiedzę w oparciu o najnowsze, sprawdzone metody badawcze;
- jest spójna, logiczna i niesprzeczna z innymi opiniami wydawanymi w sprawie;
- u jej podstaw leży wystarczający zakres czynności badawczych, zawiera wystarczające uzasadnienie i logiczne wnioski udzielające przekonywających odpowiedzi na pytania formułowane przez organ procesowy.

Należy podkreślić, że wszelkie opinie biegłych powinny dotyczyć okoliczności stanowiących przedmiot ekspertyzy (a nie tylko trafności poprzedniej opinii). Z drugiej zaś strony nie powinny zawierać sformułowań dotyczących winy oskarżonego, bądź oceny prawnej zarzucanego mu czynu.

7. Poszczególne osobowe źródła dowodowe

A. Świadek

Uwagi wstępne

Świadek, jako podstawowe osobowe źródło dowodowe, może być obiektem zarówno czynności poszukiwawczych, jak i ujawniających oraz utrwalających dowody. Organy procesowe powinny dążyć do odnalezienia wszelkich osób, które mogą być w posiadaniu informacji mających znaczenie w sprawie, świadków w znaczeniu faktycznym.

O ile poszukiwanie takich świadków może odbywać się zarówno w drodze czynności procesowych, jak i poza procesowych (operacyjno-rozpoznawczych), o tyle ujawnienie posiadanych przez nich informacji i ich utrwalenie może nastąpić tylko za pomocą czynności procesowych.

Elementem niezbędnym do przekształcenia świadka faktycznego w świadka w sensie procesowym jest wezwanie go przez organ procesowy w charakterze świadka do złożenia zeznań (art. 177 § 1 kpk.). Niekiedy świadek faktyczny nigdy nie uzyska statusu świadka w znaczeniu procesowym, przykładowo ze względu na:

- istnienie zakazu dowodowego uniemożliwiającego jego przesłuchanie (np. art. 178 kpk.);
- niemożność jego skutecznego wezwania np. z powodu śmierci;
- niemożność uzyskania od niego wiarygodnych zeznań np. z powodu choroby psychicznej, wieku, etc.

Obowiązki świadka

Jak wspomniano wcześniej – podstawowym obowiązkiem świadka jest stawienie się na wezwanie organu procesowego i złożenie zeznań. Jeśli świadek nie może stawić się na wezwanie z powodu choroby lub nie dającej się pokonać przeszkody, można go przesłuchać w miejscu jego pobytu (art. 177 § 2 kpk.). Również w tym przypadku można byłoby przesłuchać świadka przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość (art. 177 § 1a kpk.). W postępowaniu przed sądem w czynności bierze

udział sąd, o którym mowa w art. 396 § 2; czyli tzw. sąd wezwany w ramach pomocy prawnej krajowej.

W sytuacjach, gdy wartość dowodowa zeznań świadka może być podważana z uwagi na jego stan fizyczny, psychiczny bądź niesprawność umysłową sąd bądź prokurator może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, czemu świadek nie może się sprzeciwić (art. 192 § 2 kpk.).

Szczególne obowiązki spoczywają tu na pokrzywdzonym. Art. 192 § 1 kpk. stanowi, że jeżeli karalność czynu zależy od stanu zdrowia pokrzywdzonego, nie może on sprzeciwić się oględzinom i badaniom nie połączonym z zabiegiem chirurgicznym lub obserwacją w zakładzie leczniczym.

Obowiązkowym badaniom nie podlegają ci świadkowie i pokrzywdzeni, którzy odmówili zeznań lub zostali od nich zwolnieni, gdy są oni osobami najbliższymi dla oskarżonego, bądź pozostają z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku (art. 192 § 3 kpk.).

Za zgodą świadka można poddać go oględzinom ciała i badaniu lekarskiemu lub psychologicznemu, jeśli ma to służyć celom dowodowym (art. 192 § 4 kpk.). Badania takie nie mogą jednak być połączone z obserwacją w zakładzie leczniczym, jako stanowiącym formę ograniczenia wolności obywatelskich.

Świadek, wyrażając zgodę na poddanie się takiej czynności, musi liczyć się z tym, że protokół z oględzin i badań podlega ujawnieniu na rozprawie, nawet w stosunku do osób uprawnionych do odmowy zeznań lub odpowiedzi na poszczególne pytania (art. 393 § 1 kpk.). Zgoda na dokonanie takich czynności powinna być więc wyraźna, a nie dorozumiana i powinna znaleźć się w protokole. Nakłada to więc na organ obowiązek udzielania informacji o skutkach związanych z wyrażeniem zgody przez świadka (arg. ex art. 16 kpk.).

Również w celu ograniczenia kręgu osób podejrzanych lub ustalenia wartości dowodowej ujawnionych śladów można pobrać odciski daktyloskopijne, włosy, ślinę, próby pisma, zapach, wykonać fotografię osoby lub dokonać utrwalenia głosu, a także – co jest istotnym novum – można dokonać badań za pomocą środków technicznych, które mają na celu kontrolę nieświadomych reakcji organizmu osoby

podejrzanej. Badanie takie przeprowadzane jest przez biegłego, oczywiście za zgodą osoby badanej (art. 192a kpk.). Zgodnie z treścią uzasadnienia projektu nowelizacji kpk. użyte przez ustawodawcę wyrażenie „środki techniczne” oznacza wariograf (poligraf). Owo badanie nie może być przeprowadzone wobec podejrzanego – patrz rozdział VIII.

Prawa świadka

Podstawowym uprawnieniem świadka jest możliwość odmowy zeznań (art. 182 kpk.), bądź odmowy odpowiedzi na poszczególne pytania w sytuacji, gdy łączą go z oskarżonym nie tylko stosunki rodzinne, ale również szczególnie bliskie więzi osobiste (art. 183 § 1 i 185 kpk.).

Prawo do odmowy zeznań mają osoby najbliższe w stosunku do podejrzanego (oskarżonego): małżonek, wstępny, zstępny, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz faktycznym wspólnym pożyciu (art. 115 § 11 kk.). Kodeks postępowania karnego z 1997 r. przyznaje także prawo odmowy zeznań świadkowi, który w innej toczącej się sprawie jest oskarżony o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem (art. 182 § 3 kpk.).

W takich sytuacjach organ procesowy powinien pouczyć świadka o przysługującym mu prawie, a jeśli świadek z niego skorzysta, bezwzględnie zwolnić go od obowiązku zeznawania. Jeśli na podstawie przesłuchania wstępnego okaże się, że świadkiem jest osoba, która na skutek ujawnienia okoliczności może narazić siebie lub osobę sobie najbliższą na odpowiedzialność karną, należy uprzedzić go o treści art. 182 i 183 kpk. Ma to na celu ochronę interesów świadków, których organ nie pouczył o przysługujących im uprawnieniach uchylania się od odpowiedzi na pytania. Świadców ci z prawa takiego nie skorzystali ze szkody dla siebie. W przypadku, gdy świadek wystąpi o zwolnienie z obowiązku złożenia zeznań, bądź odpowiedzi na poszczególne pytania, gdyż jest osobą pozostającą w szczególnie bliskim stosunku osobistym z oskarżonym, to decyzję w tej sprawie podejmuje organ dokonujący przesłuchania. Pod pojęciem bliskiego stosunku osobistego (art. 185 kpk.) rozumieć należy wprawdzie inny stosunek niż określony w art. 182 kpk. jednakże musi to być stosunek silnie wiążący świadka z oskarżonym.

Jeżeli świadek oświadczy, że nie zamierza skorzystać z przysługującego mu prawa do odmowy zeznań lub odpowiedzi na poszczególne pytania, wówczas zeznania takie mogą być odczytywane na rozprawie w warunkach określonych w art. 391 kpk. nawet w sytuacji, gdy świadek zmarł przed rozprawą.

W przypadku, gdy świadek oświadczy – nie później niż przed rozpoczęciem pierwszego zeznania w postępowaniu sądowym – że chce skorzystać ze swego prawa, uprzednio złożone zeznanie nie może wówczas służyć za dowód ani być odtworzone (art. 186 § 1 kpk.). Jednakże w takiej sytuacji na rozprawie mogą być ujawniane sporządzone w postępowaniu karnym protokoły z oględzin świadka (art. 186 § 2 kpk.).

Wśród pozostałych uprawnień świadka można wyliczyć:

- możliwość ustanowienia pełnomocnika (art. 87 § 2 kpk.);
- możliwość żądania, aby przesłuchano go na rozprawie z wyłączeniem jawności, jeżeli treść zeznań mogłaby narazić na hańbę jego lub osobę najbliższą (art. 183 § 2 kpk.);
- możliwość zastrzeżenia danych dotyczących miejsca zamieszkania świadka do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu, jeżeli zachodzi uzasadniona obawa użycia przemocy lub groźby bezprawnej wobec świadka lub osoby najbliższej w związku z jego czynnościami. W takiej sytuacji pisma procesowe dostarcza się do zakładu pracy świadka lub na wskazany przez niego adres (art. 191 § 3 kpk.).

Świadek anonimowy (*in cognito*)

W przypadku uzasadnionej obawy niebezpieczeństwa dla życia, zdrowia, wolności albo mienia w znacznych rozmiarach świadka lub osoby dla niego najbliższej, sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, może wydać postanowienie o zachowaniu w tajemnicy okoliczności umożliwiających ujawnienie tożsamości świadka, w tym danych osobowych, jeżeli nie mają one znaczenia dla rozstrzygnięcia w sprawie (art. 184 § 1 kpk.). Dane takie są dostępne wyłącznie sądowi i prokuratorowi, a gdy zachodzi konieczność – również funkcjonariuszowi Policji prowadzącego postępowanie. Protokoły zeznań świadka wolno udostępniać oskarżonemu lub obrońcy z zachowaniem

środków niezbędnych do ujawniania jego tożsamości i (art. 184 § 2 kpk.).

Jednakże prokurator w postępowaniu przygotowawczym, a w postępowaniu sądowym sąd, na wniosek prokuratora, może uchylić to postanowienie, jeśli okaże się, że w czasie wydania postanowienia o utajnieniu danych świadka nie było podstaw do uzasadnionej obawy niebezpieczeństwa dla życia, zdrowia, etc., albo wyjdzie na jaw, że świadek złożył świadomie fałszywe zeznania lub nastąpiło jego ujawnienie. Wskutek tego protokół przesłuchania świadka podlega ujawnieniu w całości (art. 184 § 8 kpk.).

Świadka takiego przesłuchuje prokurator lub sąd, który może zlecić wykonanie tej czynności sędziemu wyznaczonemu ze swojego składu, w miejscu zapewniającym dyskrecję. Możliwe jest przesłuchanie świadka z udziałem oskarżonego lub obrońcy, ale wyłącznie w przypadku, gdy świadka przesłuchuje sąd lub sędzia wyznaczony. Literalna wykładnia tego przepisu wskazuje na wykluczenie możliwości udziału stron w sytuacji, gdy przesłuchania dokonuje prokurator. Przesłuchanie przez sąd bądź sędziego z udziałem stron ma miejsce oczywiście przy zachowaniu warunków uniemożliwiających jego identyfikację (np. urządzenia zniekształcające głos, bądź chroniące przed rozpoznaniem wzrokowym (art. 184 § 3 kpk.). Z tego też powodu dopuszcza się także możliwość przesłuchania takiego świadka na odległość przy użyciu odpowiednich urządzeń technicznych (art. 184 § 4 kpk.).

Wymogi dotyczące zapewnienia konstytucyjnego prawa do obrony i przestrzegania aktów prawa międzynarodowego skłoniły ustawodawcę do wprowadzenia regulacji, aby przesłuchanie świadka anonimowego następowało w stadium sądowym w warunkach kontryktoryjności. Na tle stanu prawnego przed nowelizacją wskazywało na to orzecznictwo sądowe, a w szczególności wyrok SN z 10. grudnia 2001 r., IV KKN 229/01 (OSNKW 2002/3–4/21) stwierdzający: „Przepisy art. 184 § 3 i 4 kpk. muszą być wykładane w powiązaniu z treścią art. 6 ust. 3d Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, co prowadzi do wniosku, iż przesłuchując świadka anonimowego w toku postępowania jurysdykcyjnego sąd ma obowiązek zapewnienia oskarżonemu lub (i) jego obrońcy sposobności zadania świadkowi pytań, co jest elementarnym warunkiem umożli-

wiającym podjęcie przez obronę próby weryfikacji dowodowej wartości tych zeznań.”

Zwiększono także krąg podmiotów, które mają prawo wnoszenia zażalenia na postanowienia o utajnieniu danych osobowych świadka. Obecnie ten środek odwoławczy może wnieść świadek i oskarżony, a w postępowaniu przed sądem także prokurator (art. 184 § 5 kpk.).

Jak wspomniano wcześniej w przypadku świadka *in cognito* nie jest możliwa konfrontacja, zaś okazanie powinno odbywać się w warunkach uniemożliwiających rozpoznanie osoby przesłuchiwanej przez osobę rozpoznawaną. Kodeks przewiduje wśród wyjątków od zasady bezpośredniości możliwość odczytywania zeznań takiego świadka na rozprawie prowadzonej z wyłączeniem jawności (art. 393 § 4 kpk.).

Oceniając tę instytucję, należy wskazać przede wszystkim na ograniczone możliwości jej zastosowania i zagrożenia dla prawa oskarżonego do obrony. *Ratio legis* stanowiła tu przede wszystkim intencja zwiększenia efektywności ścigania sprawców przestępstw, głównie o charakterze zorganizowanym, gdzie ochrona tożsamości świadka mogłaby go skłonić do współpracy z organami procesowymi. Jednakże może być ona skuteczna jedynie w przypadku, gdy sprawca nie znał swojej ofiary w momencie popełnienia przestępstwa. Ponadto należy podkreślić, że instytucji świadka anonimowego nie towarzyszą w Polsce programy pomocy dla ofiar świadków, istniejące np. w USA, które zapewniają świadkom zmianę tożsamości i szereg gwarancji o charakterze zarówno prawnym, jak i praktycznym, mającym na celu ochronę świadka, jego mienia i bliskich.

Jeśli chodzi o zagrożenia prawa oskarżonego do obrony, mogące wynikać ze stosowania instytucji świadka *in cognito*, należy wskazać przede wszystkim uniemożliwienie jego bezpośredniego przesłuchania przez obronę podczas przesłuchiwania dokonywanego przez prokuratora w fazie postępowania przygotowawczego. Niebezpieczeństwo osłabienia możliwości efektywnego wykonywania prawa do obrony rodzić może regulacja, zgodnie z którą protokoły z przesłuchania świadka anonimowego będą sporządzane w sposób uniemożliwiający jego identyfikację, co może powodować istotne zmiany ich treści.

Pojawiają się także wątpliwości, co do wartości dowodowej zeznań świadka *in cognito*, a w konsekwencji co do praktycznego zastosowania tej instytucji w sytuacji, w której zeznania świadka anonimowego są jedynym środkiem dowodowym w procesie. Potwierdza to wyrok SN z 9 listopada 1999 r. (II KKN 295/98 OSNKW 2000/1–2/12), zgodnie z którym: „Dowód z zeznań świadka anonimowego nie może być nie tylko wyłącznym (jedynym), ale także dominującym dowodem świadczącym o sprawstwie określonej osoby, co oznacza, że wśród pozostałych dowodów przeprowadzonych w sprawie musi być także taki, który bezpośrednio wskazuje na sprawstwo tej osoby”.

Świadek koronny

Instytucja świadka koronnego ma swoje korzenie w anglosaskim systemie procesu karnego; jest jednak stosowana w przypadku określonego przez ustawę katalogu przestępstw także w krajach kontynentu europejskiego.

Jej podstawę stanowią koncesje udzielane ze strony państwa przestępcy, który w zamian za możliwość bezkarności bądź złagodzenia kary za popełniony przez siebie czyn, wyjawia informacje o czynach przestępnych innych osób. Założeniem tej instytucji jest złamanie solidarności przestępczej w przypadku najpoważniejszych przestępstw, a w szczególności przestępczości zorganizowanej.

W polskim procesie karnym celem stosowania instytucji świadka koronnego jest ujawnienie enumeratywnie wymienionych w ustawie przestępstw, wykrycie innych niż świadek koronny sprawców przestępstw oraz zapobieżenie dalszym przestępstwom. Instytucja ta została wprowadzona na mocy ustawy o świadku koronnym z dnia 25. czerwca 1997 r. (Dz.U. Nr 114, poz. 738 z późniejszymi zmianami).

Ustawa o świadku koronnym zawiera szereg ograniczeń o charakterze:

- **przedmiotowym:** jej zastosowanie jest możliwe w przypadku zamkniętego katalogu przestępstw określonych w art. 1 ustawy takich jak: przestępstwa terrorystyczne, handel kobietami i dziećmi, o karnoprawnej ochronie obrotu gospodarczego, handlu i wytwarzaniu środków psychotropowych i odurzających, bądź fałszowaniu środków i znaków płatniczych albo skarbowych,

powodujące znaczne uszczuplenie należności Skarbu Państwa czy też udział w związku przestępczym, bądź zorganizowanym związku o charakterze zbrojnym. Nowelizacja ustawy o świadku koronnym z 10. stycznia 2003 r. rozszerzyła wyżej wymieniony katalog przestępstw o łapownictwo czynne i bierne oraz przekroczenie uprawnień lub niedopełnienie obowiązków przez funkcjonariusza.

- **podmiotowym:** gdyż z dobrodziejstw tej instytucji nie może skorzystać podejrzany, który biorąc udział w jednym z przestępstw określonych niżej (art. 4 ustawy o świadku koronnym):
 - popełnił zabójstwo bądź podzegał do niego,
 - nakłaniał inną osobę do popełnienia czynu zabronionego w celu skierowania przeciwko niej postępowania karnego,
 - zakładał związek lub zorganizowaną grupę przestępczą, albo związkiem lub grupą kierował.

Warunkiem uznania przez organy procesowe sprawcy przestępstwa za świadka koronnego jest uprzednie spełnienie przez niego określonych wymogów, które muszą być spełnione łącznie:

a) przekazania (do chwili wniesienia aktu oskarżenia do sądu) organowi prowadzącemu postępowanie informacji, które mogą przyczynić się do ujawnienia przestępstwa i wykrycia pozostałych sprawców, lub zapobieżenia dalszym przestępstwom oraz wyjaśnienia wszelkich jego okoliczności – sprawca zyskuje status podejrzanego, który składa wyjaśnienia (art. 3 ust. 1 ustawy);

b) możliwości zobowiązania się sprawcy do zwrotu korzyści majątkowych odniesionych z przestępstwa oraz naprawienia wyrządzonej szkody.

O uznaniu sprawcy przestępstwa za świadka koronnego współdecydują prokurator i sąd. Prokurator prowadzący bądź nadzorujący postępowanie przygotowawcze musi uzyskać zgodę prokuratora apelacyjnego, a następnie złożyć wniosek do sądu właściwego do rozpoznania sprawy o dopuszczeniu dowodu z zeznań świadka koronnego. Sądową kontrolę dopuszczalności i zasadności dopuszczenia takiego dowodu kończy postanowienie o odmowie dopuszczenia bądź dopuszczeniu

takiego dowodu. Na odmowne postanowienie sądu w tej materii prokuratorowi przysługuje zażalenie (art. 5 ustawy).

Do podstawowych koncesji, jakie może uzyskać świadek koronny, należy zaliczyć to, że:

- nie podlega on karze za przestępstwo, w którym uczestniczy, lecz którego okoliczności ujawnił (art. 9 ust. 1 ustawy o świadku koronnym);
- umarza się wobec niego postępowanie karne (art. 9 ust. 2).

W przypadku nie wywiązania się świadka koronnego z nałożonych na niego obowiązków, może nastąpić obligatoryjne bądź fakultatywne podjęcie zawieszonoego w stosunku do niego postępowania. Sytuacja pierwsza ma miejsce, jeśli świadek złożył fałszywe zeznania, odmówił zeznań bądź popełnił nowe przestępstwo, działając w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym. Fakultatywne podjęcie zawieszonoego, w stosunku do świadka koronnego, postępowania może nastąpić w sytuacji, gdy popełnił on nowe przestępstwo umyślne, bądź nie wykonał zobowiązania dotyczącego zwrotu korzyści majątkowych oraz naprawienia szkody (art. 4 ust. 14 ustawy).

B. Biegły

Jak wspomniano wcześniej biegły jest osobowym źródłem dowodowym posiadającym wiadomości specjalne, niezbędne do rozstrzygnięcia sprawy. Kodeks statuuje dwie kategorie biegłych:

1) biegłych indywidualnych, którymi mogą być biegli sądowi (wpisani na listę biegłych), bądź inni biegli (niesądowi) posiadający odpowiednią wiedzę w danej dziedzinie (art. 195 kpk.),

2) instytucje naukowe i specjalistyczne.

Należy podkreślić, iż kodeks nie przyznaje prymatu opinii w instytucji nad opinią biegłych indywidualnych. Wynika z tego, iż organ procesowy może zwrócić się o wydanie opinii biegłego z pominięciem instytucji wyliczonych w art. 193 § 2 kpk.

Wyłączenie biegłego

Niektóre kategorie osób nie mogą być biegłymi nawet jeśli posiadają wiadomości specjalne i kwalifikacje biegłego. W myśl art. 196 § 1 kpk. w konkretnym postępowaniu nie mogą wystąpić jako biegli:

- osoby, których nie wolno przesłuchiwać w charakterze świadków (zakaz z art. 178 kpk.);
- osoby najbliższe dla oskarżonego, bądź pozostające z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku osobistym (art. 182 i 185 kpk.);
- osoby podlegające odpowiednio wyłączeniu na podstawie art. 40 § 1 pkt. 1–3 i 5 kpk.;
- świadkowie w znaczeniu procesowym i świadkowie faktyczni;
- osoby, co do których istnieją powody osłabiające zaufanie do ich wiedzy i bezstronności, albo inne ważne powody (art. 196 § 3 kpk.).

W przypadku ujawnienia przyczyn uzasadniających wyłączenie biegłego po wydaniu przez niego opinii nie może ona stanowić dowodu w procesie, a na miejsce biegłego wyłączonego powołuje się innego biegłego (art. 196 § 2 kpk.).

Prawa i obowiązki biegłego

Podstawowym obowiązkiem biegłego jest sporządzenie na żądanie organu procesowego opinii i przedstawienie jej w procesie. Ponadto, ponieważ kodeks przewiduje instytucję przesłuchania biegłego (art. 200 § 3 kpk.), spoczywają na nim podobne obowiązki jak na świadku, a w szczególności:

- obowiązek stawienia się na wezwanie i złożenia zeznań (art. 177 kpk.) z zachowaniem rygorów tajemnicy państwowej, służbowej i zawodowej (art. 179–181 kpk.);
- obowiązek złożenia przyrzeczenia, chyba że chodzi o biegłego sądowego, który złożył przyrzeczenie w momencie ustanowienia go biegłym (art. 197 kpk.);
- obowiązek zeznawania prawdy i odpowiedzialność za fałszywe zeznania o czym powinien być pouczony (art. 197 § 3 w związku z art. 190 kpk.).

Do podstawowych uprawnień biegłego należy otrzymanie stosownego wynagrodzenia z tytułu pełnienia funkcji w procesie; ponadto może on zapoznawać się z aktami sprawy w zakresie niezbędnym do wydania opinii i brać udział w przeprowadzaniu dowodów.

Ważnym uprawnieniem biegłego jest możliwość stosowania, przy eliminacji osób z kręgu podejrzanych, za ich zgodą, środków technicznych mających na celu kontrolę nieświadomych reakcji organizmu (poligrafu – art. 193a § 2 kpk.), o czym już kilkakrotnie była mowa.

Szczególne uprawnienia przysługują biegłym psychiatrom wydającym opinię o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego. Mogą oni zgłosić wniosek o konieczności połączenia badań psychiatrycznych z obserwacją w zakładzie leczniczym. W przedmiocie wniosku orzeka sąd, określając miejsce obserwacji. Obserwacja taka nie powinna trwać dłużej jak 6 tygodni z możliwością jej przedłużenia przez sąd (na wniosek zakładu) na czas określony, niezbędny do zakończenia obserwacji (art. 203 kpk.).

Dla sporządzenia opinii przez biegłych istotne jest ich uprawnienie do brania udziału w czynnościach przesłuchania oskarżonego lub świadka i prawo zadawania pytań (art. 171 § 2 kpk.).

C. Specjaliści

Podobną jak biegli funkcję pełnią w procesie karnym specjaliści. Wzywa się ich do udziału w procesie celem wykonania czynności (technicznych), np. pomiarów, obliczeń, zdjęć, utrwalenia śladów niezbędnych do przeprowadzenia oględzin, przesłuchania przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość, eksperymentu, ekspertyzy, przeszukania lub zatrzymania rzeczy (art. 205 § 1 kpk.). Można wśród nich wyróżnić dwie kategorie:

- 1) specjalistów będących funkcjonariuszami organów procesowych (w szczególności Policji);
- 2) pozostałych specjalistów („cywilnych”).

Od tych ostatnich odbiera się przyrzeczenie, którego treść określa art. 205 § 2 kpk. W protokole czynności dowodowej należy dodać

dane osobowe i specjalność specjalisty, miejsce pracy i stanowisko oraz rodzaj i zakres wykonanych przez niego czynności.

Do specjalistów stosuje się odpowiednio przepisy o biegłych. Jednakże ich powołanie nie wymaga formy postanowienia, odbiera się przyrzeczenie inne niż składa biegły i – co wynika z charakteru ich czynności – nie sporządzają oni opinii.

8. Wywiad środowiskowy

Dowód z wyjaśnień oskarżonego był już analizowany przy omawianiu stron procesowych. Natomiast art. 213 kpk. nakazuje ustalić w postępowaniu dane osobopoznawcze oskarżonego, jego stosunki rodzinne i majątkowe, wykształcenie, zawód, źródła przychodów i dane o jego karalności. Dane te można więc podzielić na dane dotyczące jego personaliów i dane dotyczące osobowości oskarżonego. Ponadto, jeśli oskarżony był prawomocnie skazany, dla ustalenia czy przestępstwo zostało popełnione w warunkach recydywy, określonych w art. 64 kk., lub w warunkach recydywy skarbowej, określonej w art. 37 § 1 kks., dołącza się do akt postępowania odpis lub wyciąg wyroku oraz dane dotyczące odbycia kary (art. 213 § 2 kpk.). Dokumenty te dołącza się także w sprawach o zbrodnie, mimo że w tym przypadku powrót do przestępstwa nie wypełnia ustawowych znamion recydywy.

Ustawa przewiduje dwa tryby przeprowadzania wywiadu środowiskowego przez kuratora sądowego, lub inny podmiot uprawniony na podstawie odrębnych przepisów, a w szczególnie uzasadnionych wypadkach przez Policję. Warto dodać, że w pierwotnej wersji kpk. z 1997 r. jedynym podmiotem uprawnionym do przeprowadzenia wywiadu środowiskowego był zawodowy kurator sądowy.

Fakultatywnie zarządza przeprowadzenie wywiadu sąd, albo w postępowaniu przygotowawczym prokurator „w razie potrzeby”, a w szczególności, gdy niezbędne jest ustalenie danych, co do właściwości i warunków osobistych oraz dotychczasowego trybu życia oskarżonego.

Obligatoryjnie należy przeprowadzić taki wywiad, kiedy zachodzą określone w ustawie okoliczności dotyczące osoby oskarżonego, lub też rodzaju zarzucanego mu czynu:

- w sprawach o zbrodnię;
- w stosunku do oskarżonego, który w chwili czynu nie ukończył 21. roku życia, jeżeli zarzucono mu popełnienie umyślnego występku przeciw życiu (art. 214 § 2 kpk.).

Wywiady środowiskowe będą przygotowywane w oparciu o rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości, określające regulamin czynności kuratora sądowego w tym zakresie oraz wzór kwestionariusza tego wywiadu, wydane w oparciu o delegację ustawową z art. 214 § 9 kpk. Przy wykonywaniu tych zadań kuratorzy i inne osoby przeprowadzające wywiad będą mogły korzystać z pomocy Policji (art. 214 § 7 kpk.). Gwarancję praw osób, które udzieliły informacji w ramach wywiadu, stanowi obowiązek zachowania przez osoby przeprowadzające wywiad w tajemnicy danych tych osób. Mogą być one ujawnione jedynie na żądanie sądu, bądź prokuratora (art. 214 § 5 kpk.).

Wynik wywiadu środowiskowego powinien, oprócz oznaczenia osoby przeprowadzającej i oskarżonego, zawierać w szczególności zwięzły opis dotychczasowego życia oskarżonego oraz dokładne dane o jego środowisku, w tym rodzinnym, szkolnym i zawodowym, a nadto informacje o jego stanie majątkowym i źródłach przychodów. W obecnym stanie prawnym osoba przeprowadzająca wywiad powinna zebrać informacje dotyczące stanu zdrowia oskarżonego, a także ewentualnego nadużywania przez niego alkoholu, środków odurzających, środków zastępczych lub substancji psychotropowych. Wynik wywiadu powinien być opatrzony również własnymi spostrzeżeniami i wnioskami osoby przeprowadzającej wywiad, zwłaszcza dotyczącymi właściwości i warunków osobistych oraz dotychczasowego sposobu życia oskarżonego (art. 214 § 4 kpk.).